

Rewitalizacja wczesnośredniowiecznego grodziska w Kamieńcu, pow. grodziski w świetle najnowszych badań geofizycznych oraz serii wierceń archeologicznych

JAGODA MIZERKA, DARIUSZ KRASNODEBSKI

The revitalisation of the early medieval stronghold at Kamieniec, Grodzisk county:
insights from recent geophysical survey and sediment coring

mgr Jagoda Mizerka
Polska Akademia Nauk,
Instytut Archeologii i Etnologii,
Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych
ul. Rubież 46, 61-612 Poznań
e-mail: j.mizerka@iaepan.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9172-8264>

dr Dariusz Krasnodebski
Polska Akademia Nauk,
Instytut Archeologii i Etnologii,
Ośrodek Archeologii Historycznej
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa
e-mail: d.krasnodebski@iaepan.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7096-1227>

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki rekonesansu geofizycznego, magnetycznego i georadarowego oraz serii wierceń przeprowadzonych na grodzisku wczesnośredniowiecznym oraz gródku stożkowatym w Kamieńcu w 2023 r. Prace te miały na celu określenie stanu zachowania oraz wstępne rozpoznanie układu stratygraficznego tych dotąd niebadanych obiektów. Stanowiły pierwszy etap badań nad funkcją i chronologią dawnego grodu, finansowanych przez NCN oraz działań związanych z przygotowywaną rewitalizacją parku, na którego obszarze znajdują się zabytki. W artykule przeanalizowano dane archiwalne (mapy, zdjęcia) oraz informacje o aktualnym stanie zabytków porównując je z uzyskanymi wynikami.

Słowa kluczowe: grodzisko tzw. wklęsłe, wczesne średniowiecze, gródek stożkowaty, badania geofizyczne, odwierty archeologiczne

Abstract: The article presents the results of a geophysical, magnetic and ground penetrating radar surveys alongside a series of archaeological coring investigations undertaken in 2023 at the early medieval stronghold and associated motte site in Kamieniec, Grodzisk county. The investigations were aimed at assessing the state of preservation of the sites and providing preliminary insights into their stratigraphy. This work represents the first stage of a broader research project on the study of the function and chronology of the stronghold, funded by the National Science Centre (NCN). It also contributes to the ongoing initiatives associated with the planned revitalisation of the park encompassing the archaeological site. The article analyses archival evidence (maps, photographs) and information on the current situation of the sites, comparing the data with the results obtained.

Keywords: concave-type stronghold, Early Middle Ages, motte-type stronghold, geophysical survey, archaeological coring

Wstęp

Grodzisko w Kamieńcu, pow. grodziski położone jest na terenie Wysoczyzny Grodziskiej w południowo-zachodniej części Wielkopolski (ryc. 1). Aktualny stan zachowania grodziska tylko w niewielkim stopniu odzwierciedla pierwotny kształt i jest efektem przekształceń z okresu późnego średniowiecza oraz zniszczeń, których dokonano najpewniej na początku XIX w. Obiekt ten nie był dotąd poddawany pogłębionym badaniom i analizom. Uwagę badaczy przyciągały liczne w tej nadobrzezańskej strefie grody położone na terenach otwartych, również zniszczone, choć jak się wydaje w mniejszym stopniu, m.in. grodziska w Bonikowie, Siemowie czy Kurzej Górze Nowej (Hilczerówna 1967; Kurnatowska, Kara 2008; Kara 2009: 107–110, 247).

Grodzisko stało się przedmiotem badań nieinwazyjnych w 2023 r. w ramach realizowanego grantu NCN¹, a także na zlecenie gminy Kamieniec w związku z przygotowywanym projektem rewitalizacji tego obiektu. W efekcie tych działań stwierdzono obecność reliktów wałów i domniemanej zabudowy przywałowej w południowej części grodziska, a w pozostałej rozpoznano jego znaczne zniszczenie. Ponadto od strony północno-zachodniej, poza obrębem dawnego grodu, natrafiono na pozostałości po osadzie wczesnośredniowiecznej.

Rozpoznana wstępnie stratygrafia grodziska w Kamieńcu pozwala na skonfrontowanie jej z planowanymi pracami rewitalizacyjnymi. Wydaje się, że koncepcja udostępnienia parku wraz z pozostałościami dawnego grodu wczesnośredniowiecznego oraz gródka stożkowatego, wpisuje się w aktualne postrzeganie dziedzictwa kulturowego mającego charakter „twórczego potencjału, który powinien zostać zaadaptowany do nowych warunków i być wykorzystywany dla rozwoju kulturalnego, społecznego i gospodarczego” (Pawleta, Marciniak 2021: 9). Z punktu widzenia konserwatorskiego ważnym aspektem jest zachowanie substancji archeologicznej, a tym samym wyważenie metod oraz korelacja wspomnianych celów.

Położenie i historia badań

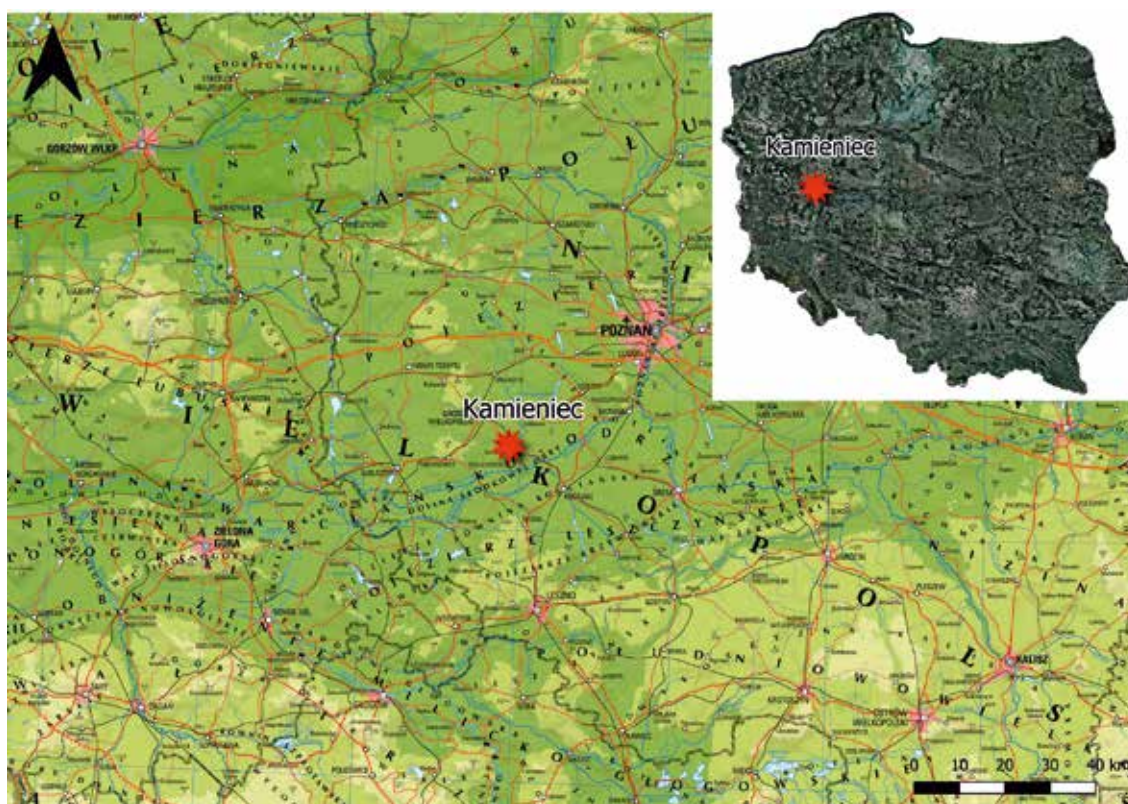
Grodzisko znajduje się na terenie zabytkowego parku w centrum miejscowości, tuż za kościołem (ryc. 2). Zajmuje naturalne wzniesienie, oddalone

zaledwie o 30 m od niewielkiego cieków wodnego (Kanał Grabarski), 3 km na zachód od Mogilnicy, a także około 5 km od obecnego, uregulowanego koryta Obry (Michalski *et al.* 2016: 227–229). Aktualny stan zachowania grodziska tylko w niewielkim stopniu odzwierciedla pierwotny kształt i jest efektem zniszczeń, których dokonano najpewniej na początku XIX w.

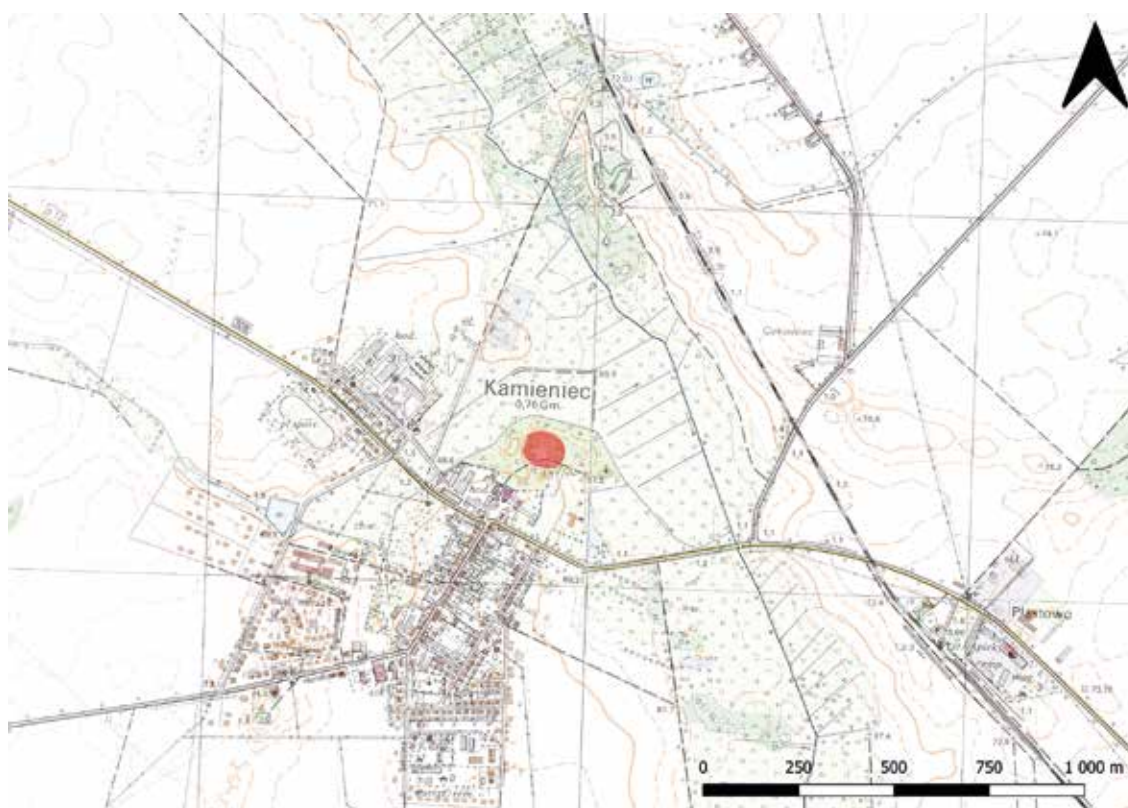
Historia badań obiektu w Kamieńcu w porównaniu z sąsiednimi obiektami jest dosyć skromna. Dotychczasowe rozpoznanie opierało się w głównej mierze na weryfikacji powierzchniowej oraz opisowej charakterystyce obiektu (Dylik 1936: 82; Kowalenko 1938: 225; Schumacher 1924: 53). Pierwsza akcja rozpoznawcza została przeprowadzona przez Zygmunta Zakrzewskiego w 1934 r., a następnie przez Zofię Hilczerównę w 1954 r. Z tej ostatniej pozyskano skorupy naczyń ręcznie lepionych, których chronologię łączono z okresem rzymskim, oraz drobne fragmenty ceramiki, datowane na fazę A/B wczesnego średniowiecza (Hensel 1959: 28–29). Materiał ceramiczny stał się podstawą do łączenia chronologii grodziska z fazami tzw. plemiennymi, tj. sprzed około 900 r. n.e. (Michalski *et al.* 2016: 220, tab. 1: 39).

W 1983 r. w ramach weryfikacji grodzisk w Wielkopolsce, prowadzonej przez Zofię Kurnatowską i Alinę Łosińską, wykonano rozpoznanie mikrosondażowe (Kurnatowska, Łosińska 1985: 82). Badania te, które zresztą w analogiczny sposób były prowadzone na różnych obiektach grodowych w Wielkopolsce, zakładały wykonanie kilku otworów sondażowych o wielkościach 0,5 × 0,5 m, pozwalających jedynie na stwierdzenie warstwy kulturowej i ewentualne pozyskanie pojedynczych fragmentów ceramiki (Kirschke, Prinke 1995: 9). W Kamieńcu nie zaznaczono dokładnej lokalizacji wykonanych sondaży. Wiadomo jednak, że dwa sondaże założono na grodzisku stożkowatym (sondaż I i II), odsłaniając warstwy z fragmentami cegieł, kafli i ceramiki późnośredniowiecznej i kończąc eksplorację na ok. 0,5–0,6 m głębokości. U podnóża wału, w północno-zachodniej części (sondaż III), stwierdzono załęganie 0,6–0,7 m szarej próchnicy i opadającego nasypu wału w postaci szaro-żółtej gliny. Kolejny (sondaż IV) wykonano na pagórku w południowo-wschodniej części grodziska, odnotowując 0,5 m warstwy sypkiego, jasnego piasku „z zawartością skorup m.in. ze starszych faz wczesnego średniowiecza”. Ostatni z otworów (sondaż V) objął południową część majdanu, w pobliżu zachowanego wału, gdzie

¹ UMO-2022/45/N/HS3/00647 „Weryfikacja chronologii i charakteru grodzisk na zachodnim przedpolu Poznania w świetle zintegrowanego modelu badań archeologicznych”. Projekt realizowany w Instytucie Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu, kierownik: mgr Jagoda Mizerka.

Ryc. 1. Lokalizacja i położenie stanowiska w Kamieńcu. Źródło: geoportal.gov.pl. Oprac. J. Mizerka

Ryc. 2. Lokalizacja grodziska w Kamieńcu (zaznaczone czerwonym kolorem). Źródło: geoportal.gov.pl. Oprac. J. Mizerka

do głębokości 0,5 m znajdowała się przemieszana warstwa z materiałem późnośredniowiecznym. Na podstawie wyników tego rozpoznania uznano, iż grodzisko uległo dużym zniszczeniom, zaś zachowanych nawarstwień wczesnośredniowiecznych należy spodziewać się jedynie w pobliżu zachodniego odcinka wału. Z dokumentacji przechowywanej w Archiwum Naukowym Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (teczka: Kamieniec), wynika także, że w północnej przerwie w wale znaleziono „urny”, które przekazano do „Muzeum Wielkopolskiego² w Poznaniu”. Grodzisko wraz z zabytkowym układem parkowym wpisano do rejestru zabytków w 1984 r.: Grodzisko wpisane do rejestru pod numerem 1893/A z dn. 10.12.1984 r oraz Park 1983/A z 10.12.1984 r.

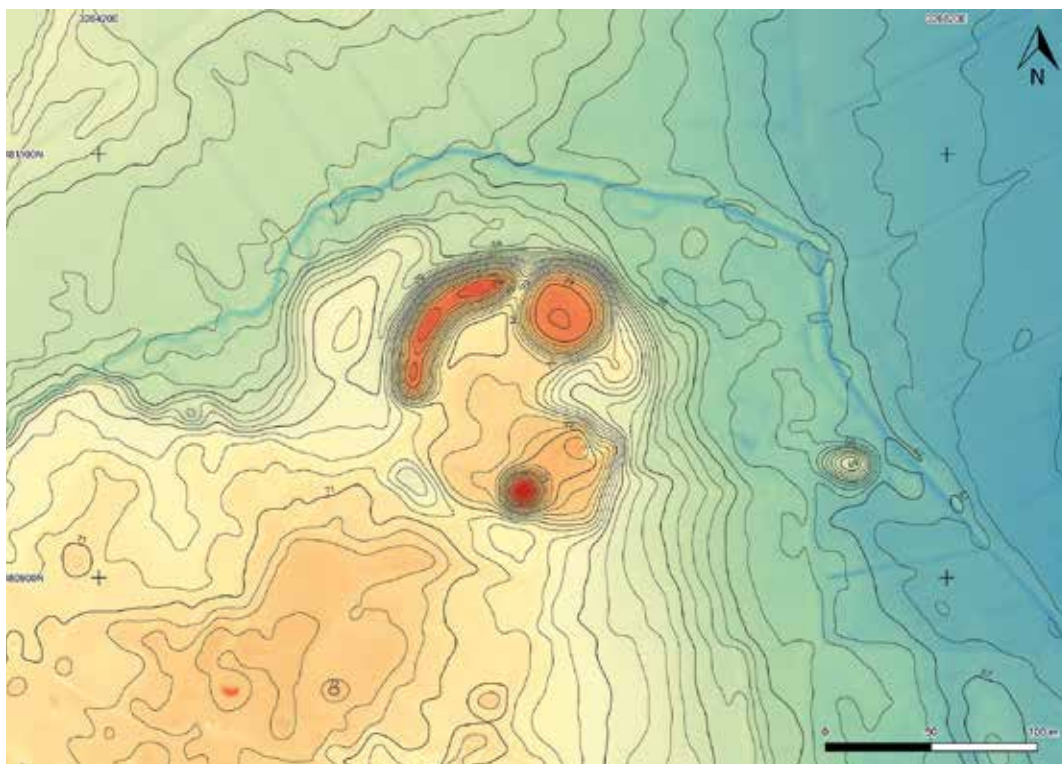
Zarówno ogląd grodziska w terenie, jak i analiza różnorodnych planów oraz wizualizacji wskazuje na silne przekształcenie jego wczesnośredniowiecznej formy (ryc. 3 i 4). Aktualnie zachowana jest część zachodnia umocnień na odcinku o długości około 90 m i szerokości 20 m, zaś wysokość sięga do 2,5 m, lecz od strony zewnętrznej osiąga ponad 4 m. Różnica ta jest efektem znacznego nadsypania powierzchni na majdanie, związanym ze znacznym przekształceniem terenu. Od północy, na linii przebiegu dawnego wału, znajduje się pagórek o kolistym narysie i średnicy 30 m, wysokości ok. 2 m, interpretowany jako pozostałość gródka stożkowatego (Hensel 1959: 28–29). Jego obecność manifestuje się również w materiale archeologicznym z powierzchni, tj. fragmentach cegieł i naczyń ceramicznych o metryce późnośredniowiecznej. Gródek ten powstał najpewniej wskutek rozplantowania części umocnień wczesnośredniowiecznych i uformowaniu w ten sposób niezbędnej do zabudowy platformy. Dalej, w partii południowo-wschodniej znajduje się kolejny pagórek o okrągłym narysie, średnicy ok. 20 m i wysokości do 2,5 m. Jego lokalizacja na dawnym przebiegu linii umocnień stanowi przesłankę do uznania go za pozostałość wału wczesnośredniowiecznego. Trudno jednak wskazać przyczynę wyjaśniającą, dlaczego tylko ten fragment wału przetrwał i jaka była motywacja, by zostawić go na tak niewielkim odcinku, przy jednoczesnym zniwelowaniu prawie całej części od wschodu i od południa. Na niekorzyść tej hipotezy działa fakt, iż wzniesienie to nie zostało uwzględnione na szczegółowej mapie pochodzącej z początku XX w., co może wskazywać, że wówczas nie istniało (ryc. 5). Kolejne

przekształcenia grodziska miały związek z umieszczeniem we wschodniej części stanowiska lodowni oraz wmurowaniem ławek w zachodnią część wału (Archiwum Naukowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, teczka Kamieniec), a w ostatnich latach z ogrodzeniem betonowym płotem sąsiedniej działki leżącej przy południowo-wschodniej części grodziska. Ponadto pod koniec XX w. lub na początku XXI w., wybrukowano teren majdanu o wymiarach 20 × 15 m i postawiono dwie latarnie. Aktualnie wały porastają drzewa oraz krzewy, ale większa część majdanu pozostaje niezarośnięta (ryc. 6). Wejście na grodzisko, znajdujące się w części północnej, rozdzielające zachowaną część wału od grodziska stożkowatego, być może jest pozostałością po pierwotnej „bramie”.

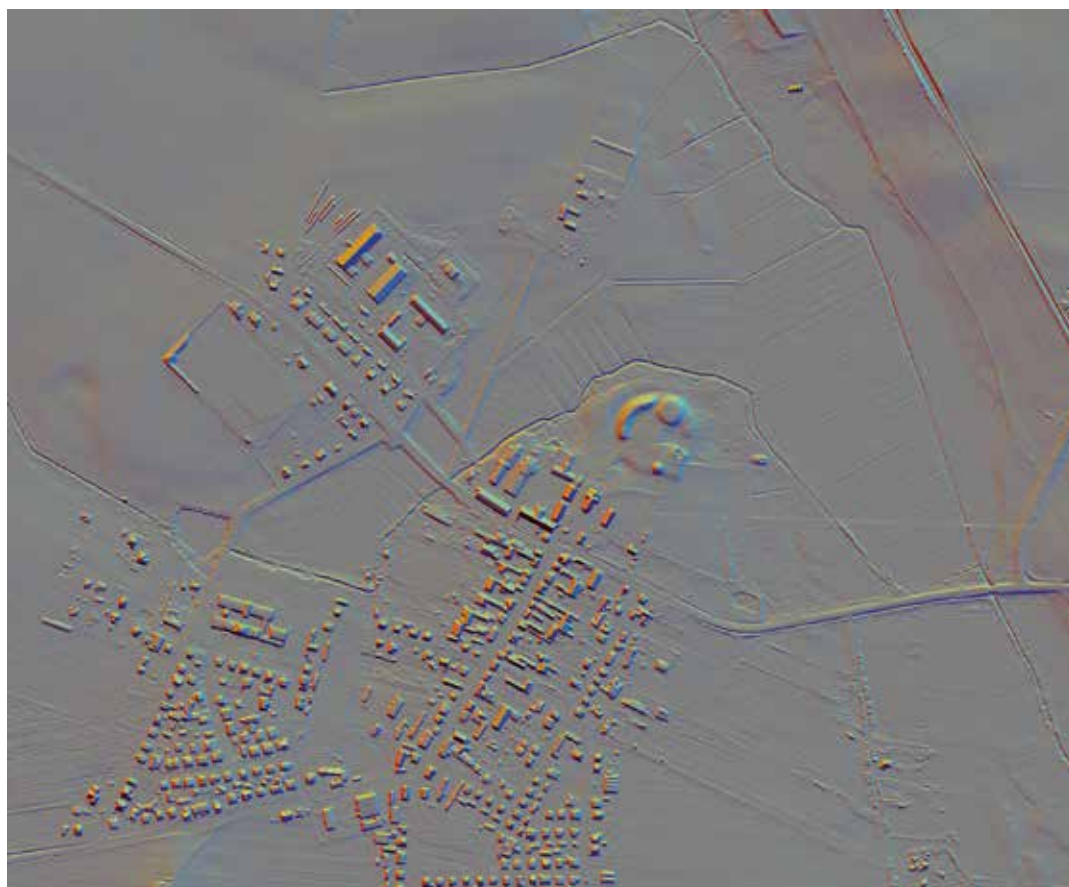
Wyniki badań nieinwazyjnych

W październiku 2023 r. w ramach realizacji grantu NCN przeprowadzono badania nieinwazyjne, które objęły zachodnią część majdanu grodziska oraz niewielki fragment zniwelowanego wału w jego południowo-zachodnim odcinku (Ryndziewicz 2024). Warunki terenowe, czyli zadrzewienie i gęsta roślinność, nie pozwoliły na przeprowadzenie pomiarów na pozostałej części założenia. Głównym celem badań było rozpoznanie i rejestracja zachowanych pod powierzchnią obiektów i nawarstwień o charakterze antropogenicznym wraz z uzyskaniem informacji o ich lokalizacji, miąższości i głębokości zalegania. W związku ze spodziewaną obecnością relikwów archeologicznych o zróżnicowanej miąższości i charakterystyce, takich jak pozostałości konstrukcji drewnianych i kamiennych, obiektów o charakterze jamowym, struktur zawierających znaczne ilości polepy, a także możliwe relikty palenisk i przepalonych struktur, do przeprowadzenia prospekcji wybrano dwie uzupełniające się metody: metodę elektromagnetyczną z zastosowaniem georadaru (GPR) oraz metodę magnetyczną z zastosowaniem gradientometru transduktorowego (*fluxgate*). Badania nieinwazyjne wykonał mgr Rober Ryndziewicz z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Wykorzystano w nich georadar Malå Ground Explorer HDR, wyposażony w ekranowaną antenę GX HDR o częstotliwości centralnej 450 MHz. Linie profilowe rozmieszczone były równolegle co 0,5 m, a gęstość pomiaru w obrębie linii profilowych wynosiła 25 mm. Badania magnetyczne wykonano za pomocą gradientometru transduktorowego (*fluxgate*) Bartington Grad 601-2. Gęstość

² Muzeum Wielkopolskie działało w okresie dwudziestolecia międzywojennego (por. Stolpiak 1984: 104–105).

Ryc. 3. Mapa warstwicowa grodziska w Kamieńcu na podstawie danych z lotniczego skanowania laserowego.
Oprac. M. Jakubczak

Ryc. 4. Grodzisko w Kamieńcu na wizualizacji ALS: analiza cieniowania z wielu kierunków.
Oprac. M. Jakubczak

Ryc. 5. Wycinek mapy Messtichblatt z 1911 roku. Na czerwono zaznaczono grodzisko w Kamieńcu.
Oprac. J. Mizerka

Ryc. 6. Widok na majdan z wybrukowaną powierzchnią, gródek stożkowaty (na wprost) oraz zachowane zachodnie ramię wału wczesnośredniowiecznego (po lewej). Fot. D. Krasnodębski

próbki wynosiła 8 pomiarów na 1 m². Pomiarów wykonywano w trybie równoległym, co 0,25 m wzdłuż linii odległych od siebie o 0,5 m.

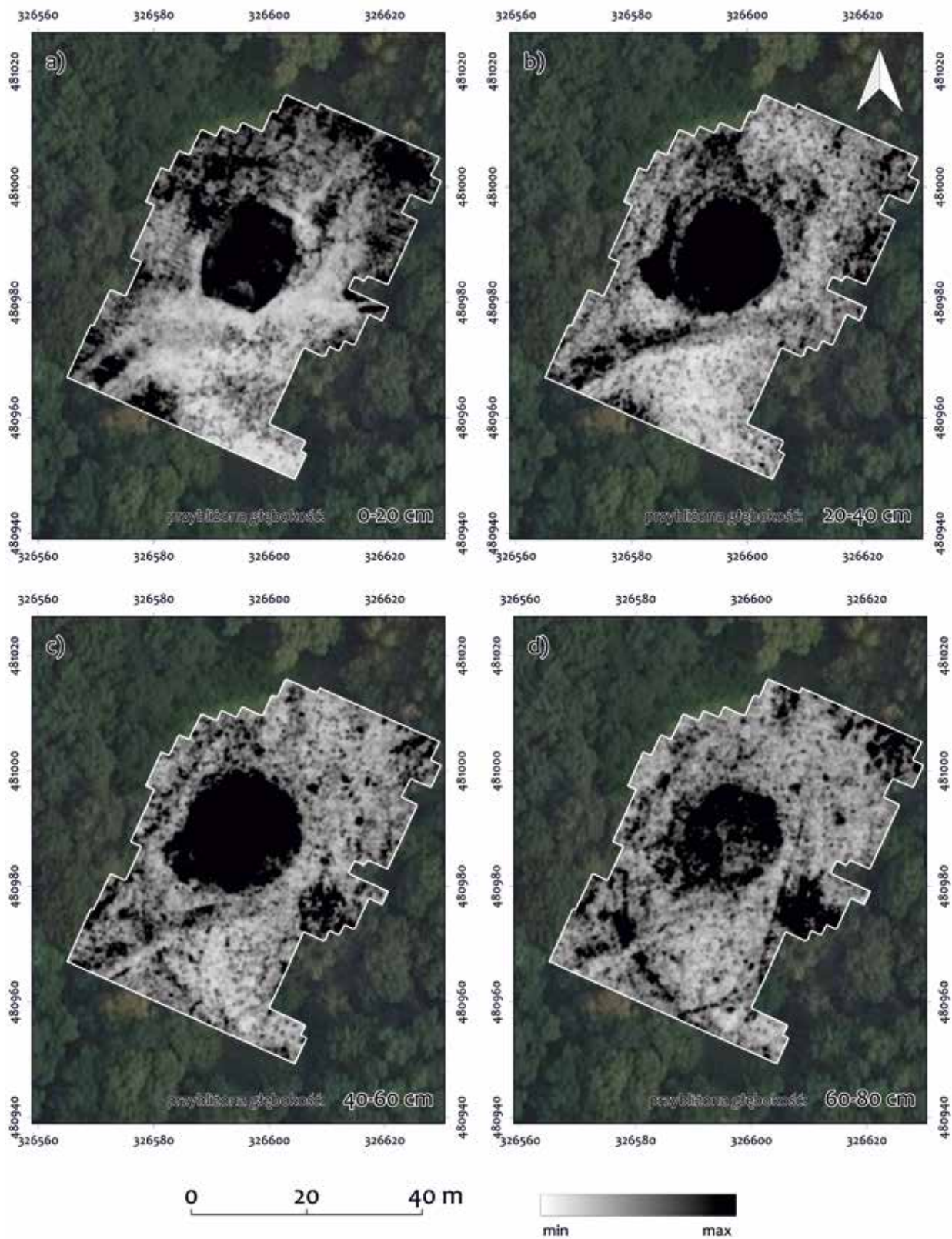
Badaniami geofizycznymi objęto zachodnią część majdanu grodziska oraz niewielki fragment zniwelowanego wału w jego południowo-zachodnim odcinku, w badaniach GPR ok. 0,24 ha, zaś metodą magnetyczną 0,21 ha. Zadrzewienie i gęsta roślinność nie pozwoliły na przeprowadzenie pomiarów na pozostałej części założenia. Centralną część badanego obszaru pokrywała utwardzona nawierzchnia z kostki betonowej, zaś w obrębie majdanu zlokalizowane były żelbetowe słupy oświetleniowe. Na obrazowaniach rozkładu odbić fali elektromagnetycznej w gruncie na głębokościach 0–80 cm (ryc. 7: a–d) najbardziej wyróżniającym się elementem był rozległy obszar silnych zakłóceń wywołany obecnością nawierzchni z kostki betonowej. W warstwie przypowierzchniowej (ryc. 7a) odpowiada on obrysem utwardzonej nawierzchni, głębiej natomiast „rozlewa się” poza jej obręb, co może być spowodowane obecnością warstwy kruszywa, podsypki lub innego materiału. Silne zakłócenia oraz odbicia wtórne uniemożliwiają identyfikację jakichkolwiek struktur poniżej. Na głębokości 60–80 cm w południowo-zachodniej części badanego obszaru możliwe jest wyróżnienie zespołu odbić wysokoamplitudowych tworzących łukowaty kształt. Odbicia te wywołane są najprawdopodobniej przez pozostałości wału, zachowane na tej głębokości. Widoczna jest również wyraźnie rysująca się, liniowa anomalia wysokoamplitudowa, odpowiadająca przebiegowi podziemnego przewodu zasilającego oświetlenie na słupach. W środkowej części badanego obszaru, wzdłuż jego wschodniej krawędzi, czytelna jest nieregularna anomalia wysokoamplitudowa, która z bardzo dużą dozą ostrożności może być łączona z obecnością obiektów o charakterze archeologicznych. Na obrazowaniach odpowiadających głębokościom 80–160 cm (ryc. 8: a–d) możliwe jest wyróżnienie anomalii odpowiadających elementom konstrukcji wału w południowo-zachodniej części badanego obszaru. Wspomniana wcześniej wysokoamplitudowa anomalia przy wschodniej krawędzi badanego obszaru wraz ze wzrostem głębokości od powierzchni gruntu przechodzi w zespół mniejszych anomalii dających się wpisać w prostokąt o wymiarach około 12 × 4 m. Wraz z dalszym wzrostem głębokości (ryc. 9: a–d) fala elektromagnetyczna ulegała coraz silniejszemu wytłumieniu, ograniczając możliwy do uzyskania zasób informacji

o charakterze archeologicznym. Dane magnetyczne (ryc. 10: a–d) ze względu na bardzo wysoki poziom zakłóceń, spowodowany zarówno obecnością słupów oświetleniowych i pionowo umieszczonych w gruncie innych przedmiotów żelaznych o znacznej masie, jak również bardzo dużej ilości śmieci nie są przydatne w identyfikacji elementów wczesnośredniowiecznego grodziska.

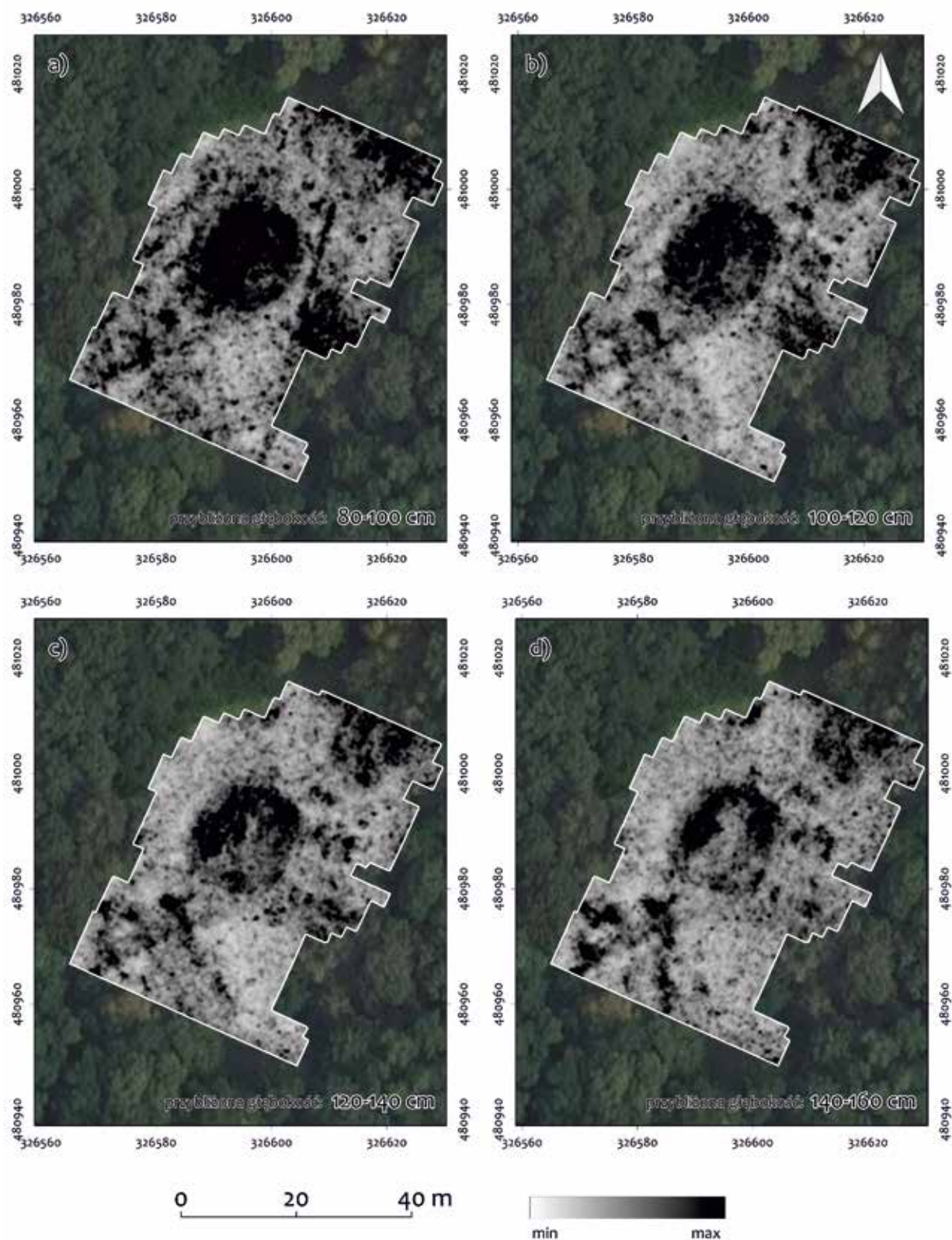
Podsumowując, badania geofizyczne grodziska w Kamieńcu dostarczyły mniejszej niż oczekiwano ilości informacji. Wynika to z utrudnionego dostępu do obiektu, ale też przede wszystkim z jego obecnego stanu zagospodarowania. Można przyjąć, że budowa fragmentu utwardzonej nawierzchni, latarni oraz podziemnej infrastruktury liniowej naraziła znajdujące się pod powierzchnią ziemi dziedzictwo archeologiczne na zniszczenie. Jednocześnie stopień zaniedbania i zaśmiecenia obiektu oraz współczesne ingerencje w różne jego części, budzą niepokój nie tylko z uwagi na utrudnienia w prowadzeniu badań geofizycznych. Mimo wymienionych zastrzeżeń w trakcie badań, udało się zidentyfikować elementy konstrukcji wału oraz przypuszczalnie pozostałości zabudowy majdanu (ryc. 11).

Odwierty archeologiczne

Odwierty archeologiczne, które wykonano po przeanalizowaniu wyników badań nieinwazyjnych, miały na celu wstępne rozpoznanie stanu zachowania nawarstwień archeologicznych znajdujących się na terenie grodziska oraz w bezpośrednim jego sąsiedztwie. Powodem ich podjęcia były plany związane ze wspomnianą wyżej rewitalizacją tego miejsca i zamiarem stworzenia na nim przestrzeni przyjaznej społecznie, opisaną w przygotowanym opracowaniu (Gałęcka-Drozda, Drozda 2021). Rozpoznanie archeologiczne polegało na wykonaniu wierceń przy użyciu geologicznego świdra okienkowego, przeznaczonego do pobierania prób ziemi, o średnicy około 8 cm. Wyznaczono w tym celu 30 punktów do badań nadając im numerację ciągłą, w tym 11 na głównej osi przecinającej grodzisko po linii N-S, siedem po linii W-E od połowy wysokości zachowanego wału, cztery po linii W-E dochodzące do środka wzniesienia w południowo-wschodniej części stanowiska, a także po trzy odwierty od południa, północnego zachodu i północnego wschodu, będące teoretycznie poza zasięgiem stanowiska rozumianego jako obszar, na którym znajdował się pierwotnie wczesnośredniowieczny gród (ryc. 12). Ostatecznie odwierty wykonano w 28 zaplanowa-

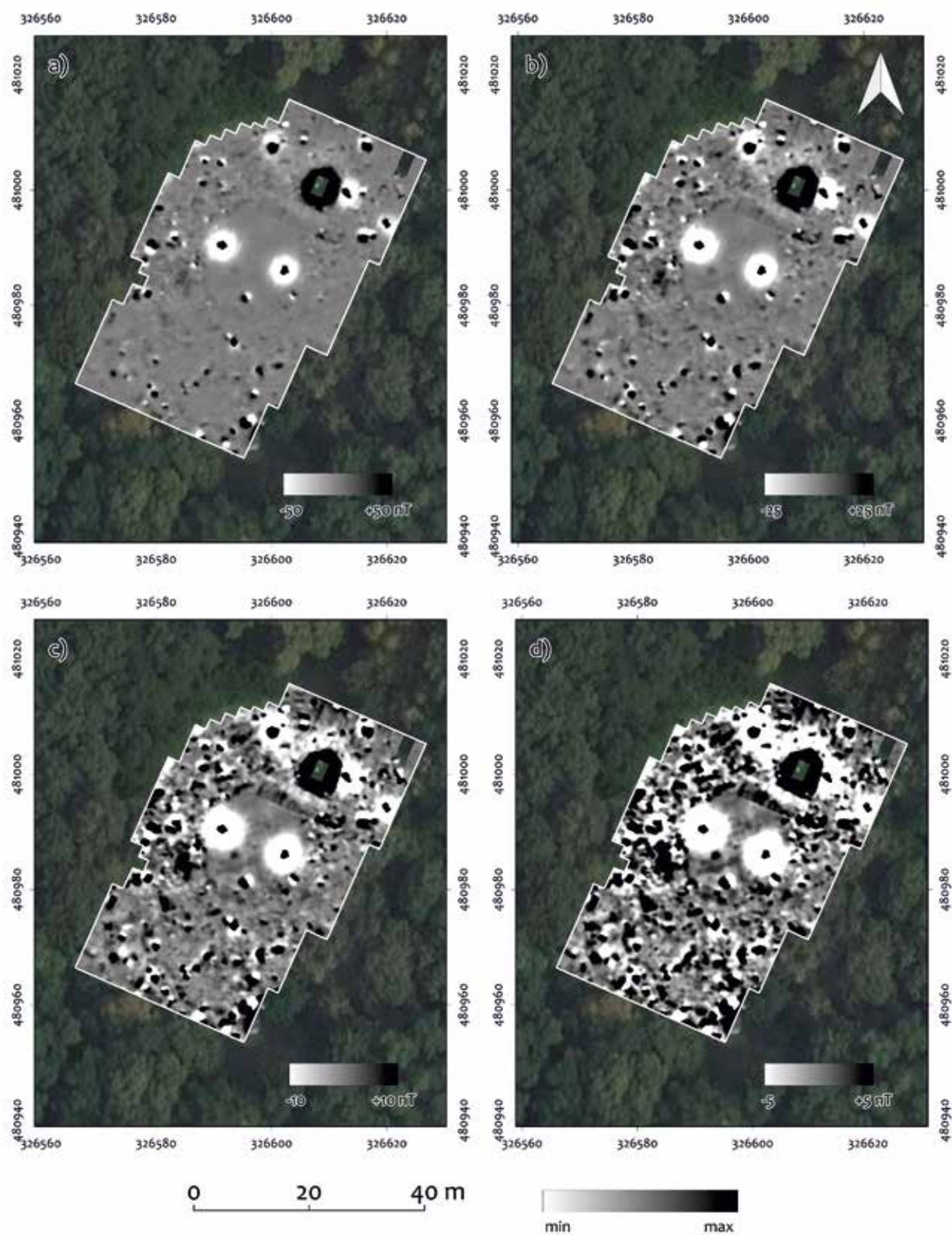
Ryc. 7. Wyniki pomiarów georadarowych na głębokościach pomiędzy 0 a 80 cm. Oprac. R. Ryndziewicz

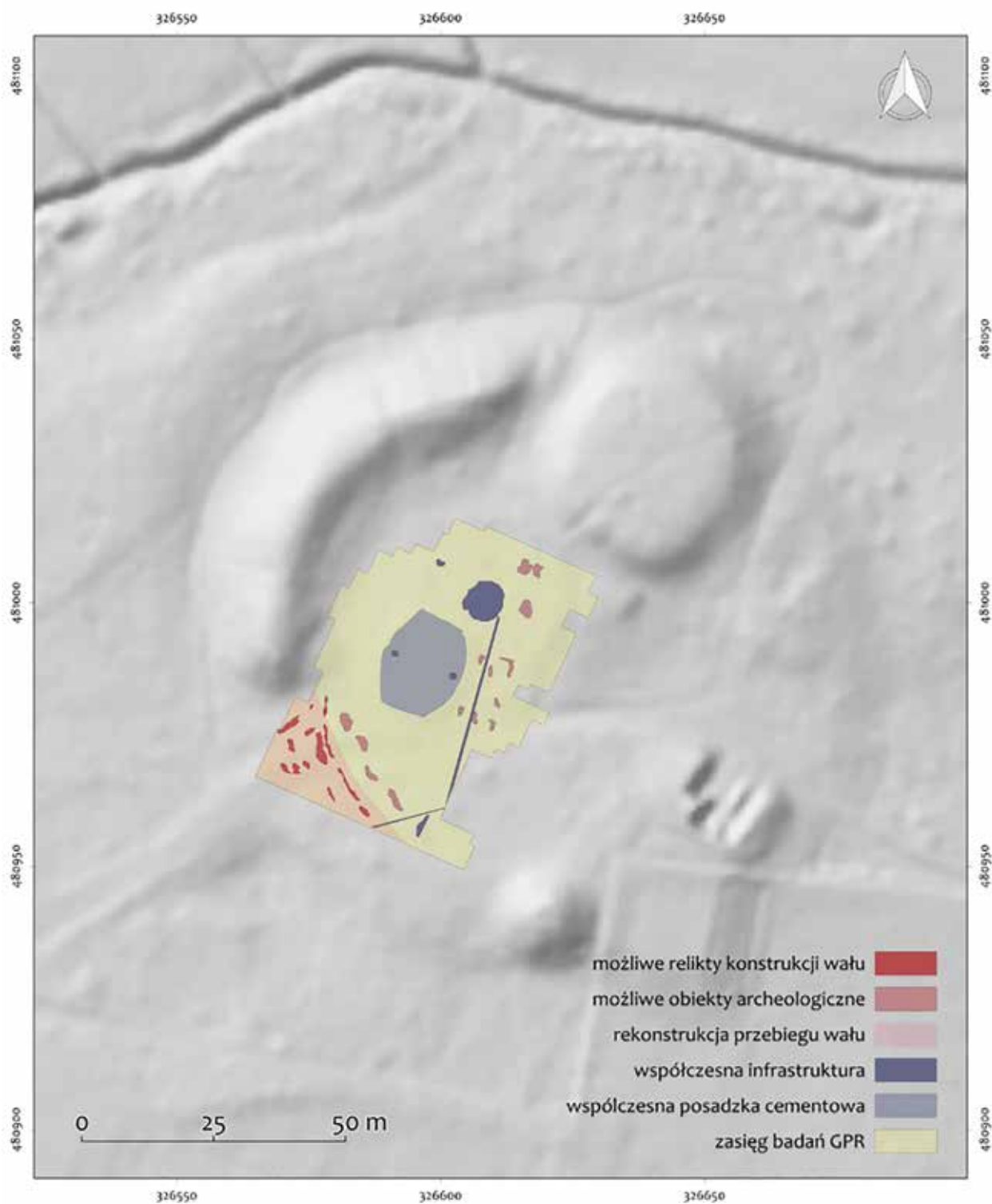
Ryc. 8. Wyniki pomiarów georadarowych na głębokościach pomiędzy 80 a 160 cm. Oprac. R. Ryndziewicz

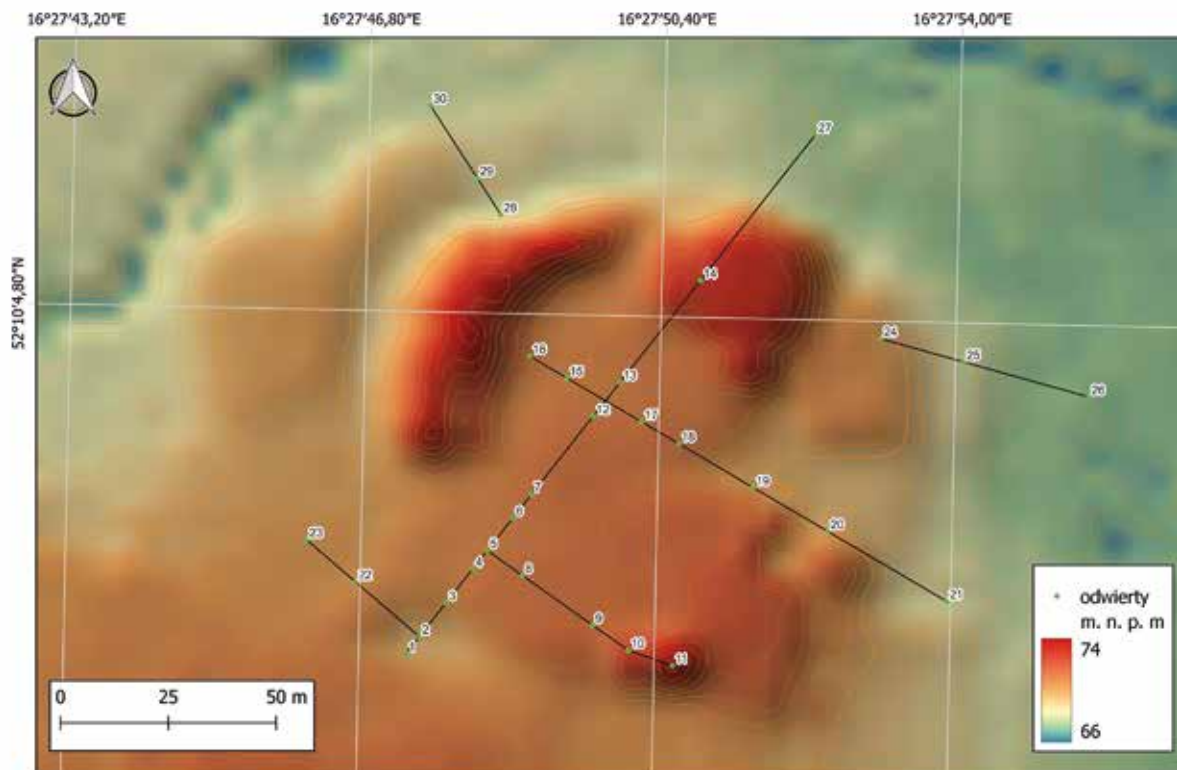
Ryc. 9. Wyniki pomiarów georadarowych na głębokościach pomiędzy 160 a 240 cm. Oprac. R. Ryndziewicz

Ryc. 10. Wyniki pomiarów magnetycznych. Oprac. R. Ryndziewicz

Ryc. 11. Interpretacja wyników badań geofizycznych. Oprac. R. Ryndziewicz.

Ryc. 12. Lokalizacja miejsc odwiertów archeologicznych. Oprac. P. Wiktorowicz

nych miejscach pomijając dwa z nich (nr 2 i 10) z powodu niedostępności terenu. Ponieważ jednak w czterech odwiertach natrafiono na stosunkowo płytko zalegające kamienie uniemożliwiające rozpoznania głębiej znajdujących się struktur, wykonano obok dodatkowe rozpoznanie, co ostatecznie dało łączną liczbę 32 odwiertów (ryc. 13). Głębokość poszczególnych odwiertów wynosiła od 0,25–1,9 m, średnio oscylując pomiędzy 1,4 a 1,7 m. Opisano charakterystykę wydzielanych warstw, ich zawartość, określano barwę przy użyciu wzornika Munsella (Munsell 1990), a także zbierano materiał zażytkowy oraz próby żużli i polepy, jeśli występowały w odwiercie. Wykonywano dokumentację fotograficzną najciekawszych układów warstw widocznych w przekroju świdra.

Jedynie w 11 odwiertach osiągnięto najprawdopodobniej strop calca, czyli naturalnego podłoża, w którym nie było już żadnych śladów antropogenicznych (nr: 1, 12, 15, 18, 21, 20, 8, 26B, 27, 29, 30). Pięć z nich znajdowało się na terenie dawnego majdanu grodziska (nr 7, 8, 12, 15, 18). Poza grodziskiem, od strony południowej, w odwiercie 1 wyznaczonym na skraju dawnej fosy (?) calec występował na głębo-

kości 1,17 m. W części wschodniej, w miejscu zniszczonego wału, rejestrowano go natomiast znacznie płycej, bowiem już na głębokości 0,35 m (nr 20). Zapewne przyczyną tak niewielkiej miąższości struktur archeologicznych i płytkiego występowania poziomu naturalnego, jest znaczne przegłębienie terenu w tym miejscu.

W 15 przypadkach w odwiertach natrafiano na kamienie, które uniemożliwiały dalsze rozpoznawanie warstw (4B, 5B, 6, 7, 13, 14, 16, 17, 19, 9, 11, 22, 23, 25, 28B). W kilku (4B, 5B, 6 oraz 9) stanowiły one mogły pozostałość konstrukcji wałów (podwalin/rdzenia). Argumentem przemawiającym za tą hipotezą był wynik badań geofizycznych, który wskazał istnienie pewnych anomalii o przebiegu zgodnym z domniemanym zasięgiem wału.

Niezaburzony układ warstw na terenie grodziska uchwycono najprawdopodobniej jedynie w odwiercie 8. W jego górnej części zarejestrowano przemieszaną żółtą glinę z ciemnobrunatnym piaskiem wskazującą na nowożytnie zagospodarowanie terenu i wykonanie w tym miejscu podsypki pod parkową alejkę (?). Pod nią, od ok. 0,4 m, występował jednolity ciemnobrunatny piasek, być może z małymi

przepalonymi kamieniami (w. 40). Poniżej wydzielono ciemnobrunatny i czarny piasek, w którym wystąpiły fragment węgla drzewnych i przepalone kamienie, a także fragment ceramiki wczesnośredniowiecznej (w. 41). Jej miąższość wynosiła najprawdopodobniej 0,05–0,10 m. Następnie zalegała warstwa brązowego piasku o miąższości około 0,2 m, w którym znaleziono fragment kości (w. 42). Dalej odnotowano brązowo-żółto, kremowy jasny piasek o miąższości 0,1 m, z fragmentem ceramiki pradziejowej, być może będący humusem pierwotnym (w. 43). Naturalne nawarstwienia rozpoczęły się od głębokości 1,1 m. Charakterystyka warstw oraz ich zawartość, a także nieprzemieszany materiał i brak śladów nowożytnych zniszczeń, wydają się wskazywać, że jest to jeden z nielicznych niezniszczonych fragmentów grodziska.

W odwiertach obok, tj. 5B oraz 9, oddalonych o 10 m na zachód oraz 20 m na wschód, rejestrowano już odmienną sytuację. W odwiercie 5B, w którym osiągnięto jedynie 0,76 m głębokości, zarejestrowano znacznej miąższości humus oraz brunatną, jednolitą warstwę, utożsamianą z nowożytnym zagospodarowaniem terenu (w. 10). W odwiercie 9, warstwa ta zalegała do głębokości 0,4 m, a pod nią rejestrowano przemieszane warstwy niwelacyjne z materiałami ceramicznymi datowanymi zarówno na okres pradziejowy i wczesne średniowiecze, jak również czasy wczesnonowożytne. Stwierdzano je jeszcze do głębokości ok. 1,2 m, w spągu poziomów antropogenicznych.

Nie udało się, niestety, wyjaśnić charakteru wysokiego okrągłego nasypu znajdującego się w części południowo-wschodniej grodziska. Jego lokalizacja na domniemanej linii dawnego przebiegu wału wskazuje, iż może to być część wału wczesnośredniowiecznego grodziska, jednak w trakcie wiercenia nie znaleziono w nim żadnych śladów drewnianej lub kamiennej konstrukcji wzmocniającej (odwiert 11 zakończono na głębokości prawie 1,7 m, gdyż dalsze działania zablokował znajdujący się w otworze kamień; ryc. 4).

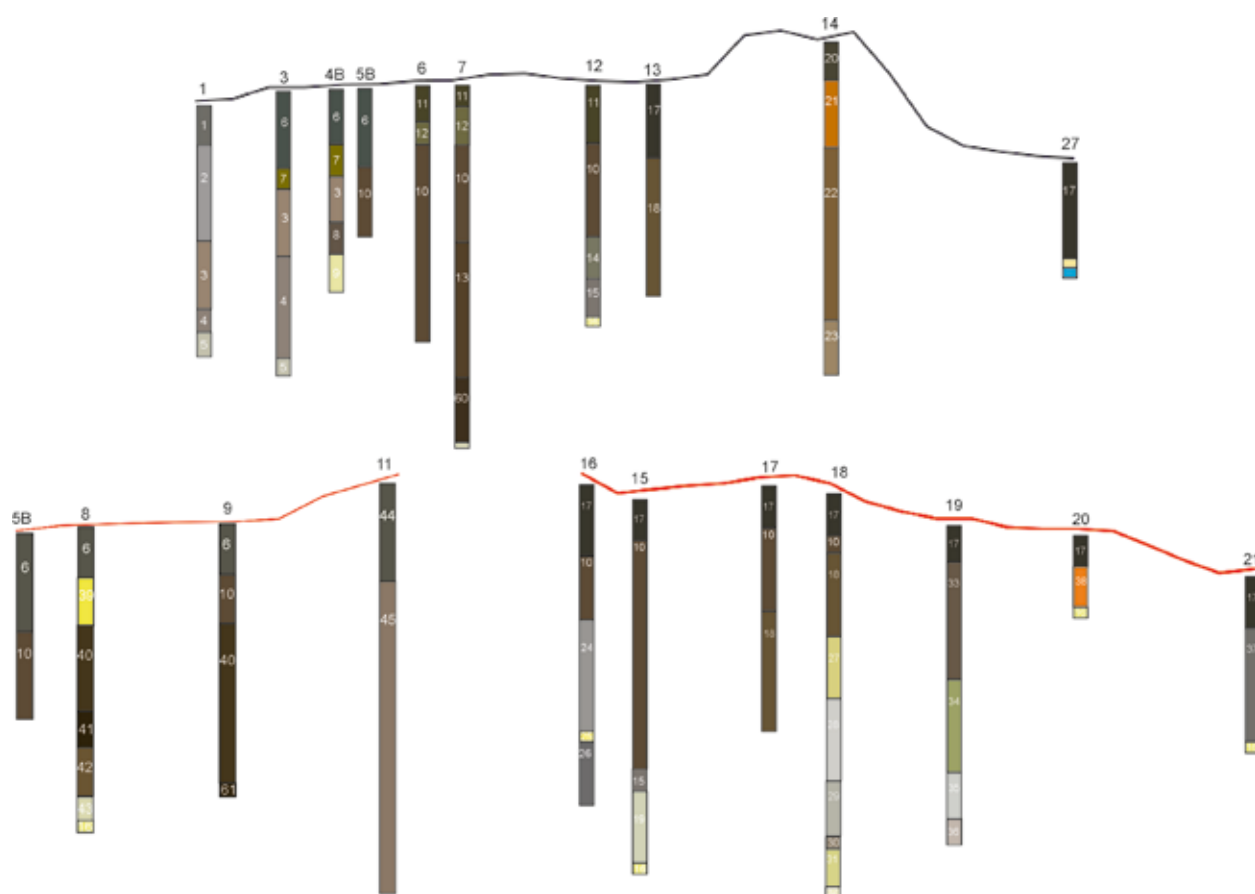
Na majdanie w części południowej (odwierty 6 i 7), znajdowała się jednolita brunatna zgliniona ziemia zawierająca przemieszany materiał zabytkowy zarówno w postaci cegieł, szkła i współczesnych kapsli, jak i ceramiki wczesnośredniowiecznej (w. 10). W jednym z otworów na głębokości 1,55–1,65 m natrafiono pod nią na warstwę z materiałem późnośredniowiecznym (w. 13). W obu odwiertach do głębokości co najmniej 1,5 m nie osiągnięto poziomu

calca. W odwiercie 4B, zlokalizowanym najpewniej na przebiegu nieistniejącego w tej części wału, zarejestrowano zwarte, przemieszane warstwy, co wydaje się wskazywać na zaburzoną w tym miejscu stratygrafię i zasypanie istniejących tu zagłębień ziemią niwelacyjną.

W części środkowej/północnej, w odwiertach 12 i 13, również do głębokości co najmniej 0,8 m rejestrowano przemieszane, jednolite warstwy nowożytne (w. 10, w. 18). W przypadku pierwszego z tych odwiertów interesujący jest fakt wystąpienia naturalnego poziomu już na głębokości 1,2 m, co wskazuje na nieobecność w tym miejscu stawów/sadzawek z wodą, szerzej opisanych poniżej w tekście (być może w tym miejscu znajdowała się widoczna na planie grobla?). W kolejnym odwiercie na majdanie (15), oddalonym o 10 m na zachód od opisywanych, warstwa 10 miała miąższość prawie 1,1 m i kończyła się na głębokości 1,3 m. Poniżej znajdowały się jeszcze dwa kolejne poziomy (warstwy 15 oraz 19) dochodzące do głębokości 1,75 m. Jeszcze inna sytuacja miała miejsce w odwiercie oddalonym o kolejne 10 m na zachód (odwiert 16). Warstwa 10 zalegała do głębokości 0,65 m, niżej zaś znajdował się szary, zwarty piasek z fragmentami wapna (?), który kończył się na głębokości 1,15 m (warstwa 24). Również wschodnia część majdanu uległa silnym przekształceniom i znajdujące się tam struktury zostały zniszczone (odwierty 18 i 19). Ceramikę późnośredniowieczną i nowożytną zarejestrowano tu do głębokości ponad 1,5 m, przy czym była ona przemieszana z materiałami wczesnośredniowiecznymi i pradziejowymi. Głębokość wystąpienia warstwy naturalnej to około 2 m (w odwiercie 19 pracę przerwano na głębokości 1,63 m). Warstwy w obrębie odwiertu 18 były zwarte i pomimo znacznej głębokości, przesuszone. W odwiercie 19, na głębokości ponad 1,5 m, zarejestrowano także być może przemycia związane z płynącą wodą (warstwa 36).

Odmiennie przedstawiała się sytuacja w odwiertach wykonanych od strony wschodniej poza pewnym lub domniemanym zasięgiem grodziska (20, 21, 24, 25, 26). We wszystkich stwierdzono brak zabytków wczesnośredniowiecznych, zaś jedynym materiałem ruchomym był gruz ceglany i grudki polepy.

Poza grodziskiem od strony południowej wykonano łącznie 4 odwierty (nr 1, 3, 22, 23). Dwa pierwsze zlokalizowane były w sąsiedztwie widocznego w terenie zagłębienia, odnotowanego także na archiwalnych mapach. W odwiercie 1, położonym na jego północnym skraju, do głębokości 1 m rejestro-

Ryc. 13. Przekroje pionowe odwiertów wraz z profilami terenu. Numery odwiertów znajdują się nad przekrojami; numery warstw na poszczególnych odcinkach. Oprac. J. Mizerka.

Opis warstw: 1 – ciemnobrunatny (10YR 2/1) zgliniony piasek z pojedynczymi kamieniami, humus; 2 – suchy, zwarty szary piasek (10YR 4/1); 3 – szarobrzązowy piasek (10YR 5/2) przemieszany z żółtym (10YR 7/6); 4 – jednolity, sypki brunatnoszary piasek (10YR 4/2); 5 – kremowo-brunatno-szary piasek (10YR 7/1; 10YR 6/1); 6 – zgliniony, jednolity szary piasek, humus (10YR 4/1); 7 – jednolity, brązowo-żółty zgliniony piasek (10YR 4/3); 8 – przemieszany brunatny piasek (10YR 4/3) z wyraźnymi soczewkami żółtego piasku (10YR 7/2); 9 – żółty piasek (10YR 7/2) przemieszany z brunatnym (10YR 4/3); 10 – brunatna warstwa (10YR 4/2), jednolita, mocno zgliniona; 11 – brunatny, zgliniony piasek, humus (10YR 4/3); 12 – brunatno-żółty, warstwowany piasek (10YR 4/3; 10YR 7/6); 13 – brunatny piasek (10YR 4/2), dość jednolity, z węgielkami i fragmentami polepy; 14 – brunatno-szary zgliniony piasek (10YR 4/2) warstwowany z żółtą gliną (10YR 7/6), zielonkawą gliną (5Y 7/3) oraz ciemnoszarym piaskiem, być może z fragmentami węgla drzewnych (10YR 3/1); 15 – brunatno-szara warstwa (10YR 4/2), przemieszana z żółtą gliną (10YR 7/6); 16 – żółty piasek, calec (10YR 6/6, 10YR 7/6); 17 – brunatny piasek (10YR 3/1), jednolity; 18 – brunatny, jednolity piasek (10YR 4/3) jaśniejszy niż w. 10; 19 – jasno-szara warstwa (10YR 5/1) z żółtym piaskiem (10YR 7/6); 20 – brunatna warstwa (10YR 3/2) z pojedynczymi cegłami; humus; 21 – brunatna warstwa (10YR 4/2) z dużą ilością gruzu ceglanego; 22 – brązowa warstwa (10YR 4/3), jaśniejsza niż w. 21, bez gruzu ceglanego; z grudkami wapna, pojedynczymi węglami; 23 – brązowa warstwa piasku (10YR 4/3) i soczewkami żółtego piasku i gliny (10YR 7/6), z grudkami wapna, pojedynczymi fragment węgla; bez gruzu ceglanego; 24 – szary piasek (10YR 5/1), jednolity, z pojedynczymi fragment wapna (?), silnie przesuszony, zbity; 25 – zgliniony, żółty piasek (10YR 7/6); 26 – ciemnoszary piasek (10YR 4/1) z pojedynczymi węglami drzewnymi i drobnymi białymi kamyczkami; 27 – warstwa przemieszanego, warstwowanego żółtego piasku (10YR 7/6) z brunatnym/brązowym piaskiem (10YR 4/3) i białą zaprawą wapienną (?); 28 – warstwa jednolitego jasnoszarego, zwartego, suchego piasku (10YR 5/1); 29 – warstwa zbitego, suchego jasnoszarego piasku (10YR 4/1) z drobkami białych wytrąceń - wapna (?); 30 – suchy, zwarty jasnobrzązowy piasek (10YR 4/2) warstwowanego z żółtym piaskiem (10YR 7/4); 31 – jasnożółty piasek (10YR 8/4) z szarym piaskiem (10YR 6/1), warstwa przedcalcowa; 32 – żółto-beżowy piasek, calec (10YR 8/2, 10YR 8/4); 33 – brązowo-szary piasek (10YR 3/2) z pojedynczymi fragm. cegieł; 34 – przemieszana brązowo (10YR 4/4) - żółta warstwa (10YR 7/6); 35 – warstwa jasnoszarego piasku (10YR 5/1) z pomarańczowo-brązową polepą, węglami; 36 – sypki szaro-beżowy piasek (10YR 7/2), żwirzasty; 37 – szara jednolita warstwa (10YR 4/1); 38 – warstwa gruzu ceglanego; 39 – żółta glina (10YR 7/6) przemieszana/warstwowana z ciemnobrunatną (10YR 3/1); 40 – jednolita ciemnobrunatna warstwa (10YR 3/1), być może z małymi przepalonymi kamieniami; 41 – ciemnobrunatna, czarna warstwa (10YR 2/1) z fragment węgla, przepalone kamienie; 42 – brązowy piasek (10YR 4/2); 43 – brązowo-żółty (10YR 7/6) - kremowy piasek (10YR 7/4); 44 – humus; 45 – jasnobrązowy piasek (10YR 5/4). bez węgla, zabytków; 60 – ciemnobrunatna warstwa (10YR 3/1), jednolita, gliniasta, zbita; 61 – jasnoszary piasek (10YR 5/1); kolorem niebieskim oznaczono poziom wody.

wano warstwy zawierające materiał nowożytny, zaś całec osiągnięto na głębokości 1,3 m. W odwiercie 3, położonym w środkowej części zagłębienia, miąższość warstw była znacznie większa i przekraczała 1,5 m (wiercenia nie udało się dokończyć ze względu na zalegający w otworze kamień). Pozostałe dwa wiercenia, położone na przedpolu grodziska od strony południowo zachodniej nie ujawniły pozostałości po działalności antropogenicznej.

Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja w odwiertach zlokalizowanych poza grodziskiem od strony północno-zachodniej (28A, 28B, 29, 30). W odwiertach 28A i 28B, zlokalizowanych u podnóża wału, na głębokości 0,5–0,7 m rejestrowano kamienie, być może będące pozostałością po wczesnośredniowiecznych umocnieniach. W odwiercie 29, ułożonym na widocznym tu niewielkim wzniesieniu, rozpoznano niezaburzony układ warstw wczesnośredniowiecznych związanych z funkcjonującą w tym miejscu osadą przygodową. Jak można sądzić na podstawie wyników wierceń, dobrze zachowana warstwa kulturowa ma tu kilkadziesiąt centymetrów miąższości (do 0,5 m). Bardzo liczny materiał ceramiczny widoczny jest także na powierzchni całego podwyższenia terenu (por. ryc. 2 i 3). Znalezione na nim 22 fragmenty ceramiki. Osada wydaje się być niezniszczona. Odwiert 30 nie dostarczył informacji na temat warstw antropogenicznych.

Materiały archeologiczne

Grodzisko (Kamieniec stan. 1)

Z odwiertów pozyskano łącznie 28 fragmentów ceramiki (nr inw. C1–23; tabela 1), cztery próby (inw. P1–4, w tym 3 fragmenty polepy i 8 kawałków żużli; tabela 2), 6 fragmentów kości (nr. inw. K1–6; tabela 3) oraz 3 fragmenty, które zaliczono do materiałów budowlanych (nr inw. MB1–3; tabela 4)

Fragmenty naczyń ceramicznych wykazywały cechy pozwalające na przypisanie im różnej chronologii: pradziejowej, wczesnośredniowiecznej oraz późnośredniowiecznej i nowożytnej. Wydobyto je z 12 odwiertów, w których zalegały na głębokościach od 0,5 do 1,65 m.

Dziesięć fragmentów ceramiki, które określono jako wczesnośredniowieczne, mogą być związane z okresem funkcjonowania grodu. Znalezione je w odwiertach: 1, 6, 8, 9, 14, 16, 15 oraz 18. Zalegały one na różnej głębokości, w znacznej większości w warstwach przemieszanych lub niwelacyjnych (warstwa 2, 10, 22, 29, 40, 41). Jedynie w przypadku

dwóch z nich można sądzić, iż pozyskano je warstw wczesnośredniowiecznych zachowanych w niezmienionym układzie stratygraficznym (warstwa 26 w odwiercie 16).

Łącznie zidentyfikowano 8 form naczyń, ponieważ w odwiercie 18 znaleziono 3 fragmenty, pochodzące z jednego pojemnika. Wśród nich znajdował się jeden wylew, reszta zaś pochodziła z brzuśców. Wszystkie to silnie rozdrobnione ułamki o różnej grubości ścianek i barwach powierzchni, od jasno-brunatnych, przez szare i brunatno-szare (tabela 1). Na 4 z nich zarejestrowano ślady obtaczania, jednak ze względu na to, że są to drobne fragmenty brzuśców w nieokreślonych partiach, nie pozwalają one na dalsze wnioski. Na dwóch ułamkach zachowało się zdobienie. Z odwiertu 1 pochodził drobny fragment brzuśca ornamentowany szerokimi poziomymi i zwielokrotnionymi żłobkami (ryc. 14: 2). Zdobnictwo nawiązuje do żłobkowanej ceramiki całkowicie obtaczanej lub do ceramiki typu Tornow B (Hermann 1966), a ostateczne rozstrzygnięcie uniemożliwia silne rozdrobnienie pozyskanego ułamka. Drugi z fragmentów, pochodzący z odwiertu 6, reprezentuje naczynie zdobione poziomymi bruzdami, na które naniesiono nakłucia trójkątnym grzebykiem (ryc. 14: 1). Ornament ten nawiązuje do zdobnictwa glinianych naczyń grupy Woldegk według E. Schulda (1956), znanych z obszaru Połabia, które w systematyce wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej ze Szczecina (szerzej Pomorza Zachodniego) zalicza się do rodziny typów E (Łosiński, Rogosz 1983: 209–210). Niewielki rozmiar odkrytej skorupy nacięta wątpliwości i dlatego nie można jednak wykluczyć jej związku z naczyniami typu Tornow A według J. Hermann (1966).

Znalezione także 2 fragmenty ceramiki datowanej na okres pradziejów, z fazy poprzedzającej powstanie grodziska. Najprawdopodobniej są one związane z istniejącą w tym miejscu osadą z okresu wpływów rzymskich. Pochodziły z odwiertów 8 i 9 (w. 40, 43), lecz tylko ta pozyskana z odwiertu 8 może pochodzić z warstwy zachowanej *in situ*.

Pozostałe fragmenty ceramiki można łączyć z okresem późnośredniowiecznym i nowożytnym. Pierwszy z nich reprezentują 4 fragmenty, zaś 9 określono jako nowożytne bądź późnośredniowieczne lub nowożytne. Pochodziły one z odwiertów 1, 6, 7, 9, 13, 15, 17, 18 i 19. Były to w większości fragmenty brzuśców cienkościennych naczyń o barwie ceglastej czy fragmenty naczyń kamionkowych, w tym fragment z niebieską polewą.

Tabela 1. Zestawienie fragmentów ceramiki pozyskanych w trakcie odwiertów na grodzisku w Kamieńcu.
Oprac. J. Mizerka

Części naczynia: W – wylew; B – brzusiec, D – dno; *Grubość ścianek:* C – cienkościenne; Ś – średniościenne; G – grubościenne; *Barwa:* BSZ – brunatno-szary; JSZ – jasnoszary; SZ – szary; CSZ – ciemnoszary; CG – ceglasty, JSBR – jasno-brunatny, BR – brunatny; KR – kremowy; *Ornament:* I – poziome żłobki; II – poziome żłobki z odciskiem trójkątnego grzebyka; *Chronologia:* PR – okres pradziejowy; WŚ – wczesne średniowiecze; PŚ – późne średniowiecze; NOW – nowożytność

Nr odwiertu	Warstwa	Głębokość [m]	Część naczynia	Wielkość [cm]	Grubość ścianek	Barwa zew./wew.	Ornament	Inne	Chronologia	Nr inw.
1	2	0,56–0,6	B	2 × 2 × 0,4	C	CSZ	-	-	PŚ/NOW.	1/2023
1	1	0,7	B	2,1 × 1,3 × 0,6	Ś	BSZ/CSZ	I	ślady obtaczania	WŚ?	2/2023
1	4	1,05–1,17	B	1,2 × 1,2 × 0,3	C	CG	I		NOW.	3/2023
6	10	0,6–0,7	B	3,2 × 2,8 × 0,6	Ś	JSBR/BR	II	górą obtaczane	WŚ	4/2023
6	10	1,26–1,36	B	1 × 1 × 0,2	C	CG	I		NOW	5/2023
7	13	1–1,1	W	2,2 × 3		CG	-	pogrubiony, zaokrąglony i płasko ścięty	PŚ	6/2023
7	60	1,55–1,65	W	2,9 × 2,2		CG	-	pogrubiony, zaokrąglony i płasko ścięty; ten sam co 6/2023	PŚ	7/2023
13	18	1	B	2,5 × 2,3 × 0,5	C	CG	-		PŚ/NOW	8/2023
15	10	0,5	B	2 × 1,5 × 0,6	C	BSZ	-		PŚ	9/2023
15	10	1	B	2,6 × 2 × 0,5	C	JSBR/CSZ	-	częściowo obtaczana	WŚ	10/2023
14	22	1,3–1,4	B	2 × 1 × 1,1	G	SZ/CSZ	-		WŚ	11/2023
16	26	1,45–1,5	B	3 × 1,5 × 0,7	Ś	JSZ/JSBR	-	ślady obtaczania	WŚ	12/2023
17	18	1,1–1,18	B	3 × 2 × 0,4	C	CG			PŚ/NOW	13/2023
17	18	1,1–1,18	B	2 × 2 × 0,5	C	CG			PŚ/NOW	13/2023
17	18	1,1–1,18	B	2 × 1,5 × 0,4	C	CG	I		PŚ/NOW	13/2023
17	18	1,1–1,18	W	1 × 0,6 × 0,5	C		-	kamionka z niebieską polewą	PŚ/NOW	13/2023
18	28	1,05–1,15	B	2,5 × 1,5 × 0,4	C	CG	-		NOW	14/2023
18	28	1,25–1,35	B	1,5 × 1 × 0,4	C	KR	-	kamionka	PŚ/NOW	15/2023
18	29	1,5	B	2 × 2 × 0,5	C	SZ	-	jedno naczynie	WŚ	16/2023
18	29	1,5	B	1,5 × 1 × 0,5	C	SZ	-	jedno naczynie	WŚ	16/2023

Tabela 1. Zestawienie fragmentów ceramiki pozyskanych w trakcie odwiertów na grodzisku w Kamieńcu. Oprac. J. Mizerka [kontynuacja]

Nr odwiertu	Warstwa	Głębokość [m]	Część naczynia	Wielkość [cm]	Grubość ścianek	Barwa zew./wew.	Ornament	Inne	Chronologia	Nr inw.
18	29	1,5	B	1,5 × 0,5 × 0,5	C	SZ	-	jedno naczynie	WŚ	16/2023
19	36	1,42–1,55	B	1 × 1 × 0,4	C	CSZ/CG	-	kamionka	PŚ/NOW	17/2023
8	41	0,75–0,8	W	1,5 × 1,5 × 0,5	C	BR	-		WŚ	18/2023
19	43	1–1,1	B	2 × 2,5 × 0,8	Ś	JSBR/SZ	-		PR	19/2023
9	40	0,7	B	2,3 × 1,5 × 0,7	Ś	JSBR/SZ	-		WŚ	20/2023
9	40	0,8	B	3,2 × 2 × 1	G	SZ	-		PR	21/2023
9	40	0,9	B	2 × 2,5 × 0,4	B	BR	-		PŚ	22/2023
9	41	1,15–1,25	B	1,5 × 1,3 × 0,4	C	CSZ/CG	-		PŚ	23/2023

Tabela 2. Zestawienie prób pozyskanych w trakcie odwiertów na grodzisku w Kamieńcu. Oprac. J. Mizerka

Nr odwiertu	Warstwa	Głębokość [m]	Rodzaj	Ilość	Nr inw.
1	5	1,17–1,3	Żużel	1	1/2023
3	3	0,5–0,83	Żużel	1	2/2023
5B	10	0,66–0,76	Polepa	2	3/2023
19	35	1,3–1,42	polepa	1	4/2023

Tabela 3. Zestawienie fragmentów kości pozyskanych w trakcie odwiertów na grodzisku w Kamieńcu. Oprac. J. Mizerka

Nr odwiertu	Warstwa	Głębokość [m]	Wielkość [cm]	Ilość	Nr inw.
15	19	1,5–1,6	3 × 2,3	1	1/2023
14	22	1–1,4	1 × 0,7; 1,5 × 1; 1 × 1	3	2/2023
17	18	1,1–1,18	2 × 0,7	1	3/2023
18	29	1,5	3 × 1,5	1	4/2023
8	42	0,92–1,02	2,8 × 1,5; 2,5 × 1,8	2	5/2023
29	56	0,7–0,75	1,3 × 1	1	6/2023

Tabela 4. Zestawienie materiałów budowlanych pozyskanych w trakcie odwiertów na grodzisku w Kamieńcu. Oprac. J. Mizerka

Nr odwiertu	Warstwa	Głębokość [m]	Rodzaj	Ilość	Nr inw.
18	18	0,3	Gwóźdź żelazny	1	1/2023
24	51	1,2	Szkło	1	2/2023
13	17	0–0,38	Cegła	1	3/2023

Ryc. 14. Fragmenty ceramiki: 1- znaleziona w odwiercie nr 6; 2 – znaleziona w odwiercie nr 1; 3,4- z powierzchni osady Kamieniec stan. 26. Oprac. J. Mizerka

Z odwiertów 1, 3,5 B oraz 19 pozyskano łącznie 3 niewielkie fragmenty polepy oraz 8 małych fragmentów żużli (tabela 2). Fragmenty 9 drobnych kości pochodziły z sześciu odwiertów: 8, 14, 15, 17, 18, 29 (odpowiednio z warstw: 18, 19, 22, 29, 42 i 56).

Z nowożytnym zagospodarowaniem terenu wiązały się znaleziska określone ogólnie mianem materiałów budowlanych (tabela 4). Był to fragment gwoźdźcia, kawałek szkła oraz kawałki cegieł, które pozyskano z odwiertów: 13, 18, 24. Gruz ceglany wystąpił także w znacznej części odwiertów, jednak miał tam formę nieregularnych grudek.

Osada (Kamieniec stan. 26)

Z terenu osady pozyskano 18 fragmentów ceramiki, wśród których znalazły się cztery wylewy, jedno płaskie dno płaskie oraz 13 fragmentów brzuśców (tabela 5). Ułamki te w większości są średniej wielkości, rzadziej drobne, o różnorodnej barwie: od ciemnobrunatnych przez szare, ceglaste po jasnobrunatne. Z punktu widzenia techniki wykonania, na ośmiu fragmentach zarejestrowano obecność śladów obtaczania. Na jednym wylewie stwierdzono obtaczanie przykrawędne, na pozostałych zaś obtaczanie w górnych partiach naczynia. W przypadku siedmiu

fragmentów możliwe było określenie ich przynależności do grup typologicznych. Pięć z nich reprezentowało naczynia grupy B³ (ryc. 14: 3; Hilczerówna 1967), jedną grupę naczyń typu C lub Menkendorf⁴ (ryc. 14: 4; Hilczerówna 1967; Schuldt 1956), a jedno przyporządkowano do naczyń typu Tornow (Hermann 1966: 65). Ornamenty naniesiono na kolejne trzy fragmenty, wśród których znalazły się: klasyczne poziome żłobki (naczynie typu Tornow), linia falista oraz linia falista w połączeniu z grupą poziomych żłobków (naczynie grupy C/Menkendorf). Zebrany zbiór ceramiki stanowi materiał powierzchniowy, którego przydatność w określaniu chronologii stanowiska ma pewne ograniczenia. Mimo to należy zwrócić uwagę, iż jest to materiał jednolity chronologicznie i na obecnym etapie badań wskazuje na funkcjonowanie osady w starszych fazach wczesnego średniowiecza (por. Hilczer-Kurnatowska, Kara 1994).

Odkryte w Kamieńcu, w reliktach grodu wklęsłego, nieliczne fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych można ostrożnie łączyć z fazami C – C/D wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce południowej (Hilczerówna 1967; Kara 2009; 2016: 108). Natomiast ceramikę odkrytą na osadzie w Kamieńcu można datować na archeologiczne fazy B oraz fazy C – C/D. Informacje te stanowią nowe dane do chronologii badanego stanowiska i oczekują na weryfikację badaniami wykopaliskowymi.

Dyskusja

Odwierty dostarczyły informacji o ważnym znaczeniu dla rozpoznania stanu zachowania stanowiska. Przede wszystkim należy stwierdzić, że obecna forma grodziska uległa znacznemu przekształceniu i w zasadzie jedynie w niewielkim stopniu odzwierciedla kształt wczesnośredniowiecznego grodu. Na planie warstwicznym widać prawie całkowite zniszczenie wałów od strony północnej, wschodniej i południowej. Trudno określić, czy materiał z nich pochodzący został rozplantowany po zewnętrznej stronie dawnych umocnień, czy też wykorzystano go do podniesienia terenu w jakiejś innej, dalej położonej od grodziska okolicy. Zaskoczeniem jest jednak także fakt, iż znacznym przekształceniom uległ również teren majdanu grodu. Znajdująca się tam pierwotna warstwa kulturowa została naj-

prawdopodobniej zniszczona w wyniku wykopania na tym terenie, wypełnionych wodą(?) zagłębień, najprawdopodobniej stawów lub sadzawek. Są one widoczne na planie grodziska z 1828 r. (ryc. 15) w postaci dwóch zbiorników przedzielonych groblą (być może tylko jeden z nich znajdował się na terenie majdanu, zaś „grobla” to zachowany do dzisiaj zachodni odcinek wału grodziska). Można także przyjąć, że wykorzystano zachowane jeszcze w tym czasie ziemne wały grodu. Na obecnym etapie rozpoznania trudno jest określić czas powstania tych zagłębień, nie ulega jednak wątpliwości, że ich dno znajdowało się poniżej 1,5 m w stosunku do dzisiejszego poziomu gruntu. Ponadto na tej samej mapie zaznaczono dwa budynki w części wschodniej i południowo-wschodniej majdanu (lub na terenie istniejącego jeszcze w tym czasie wału), a także drogę o podobnym do dzisiejszego przebiegu. W kontekście owej szczegółowości ciekawym jest fakt braku wałów grodziska wczesnośredniowiecznego, pomimo faktu, iż przynajmniej część z nich musiała przecież istnieć.

Obecność jakiegoś zbiornika wodnego odnotowano także na planie katastralnym pochodzącym z 2. połowy XIX w. (ryc. 16). Nie jest na nim już odwzorowana grobla, natomiast – jak się wydaje – przybyły kolejne budynki gospodarcze: trzy ustawione od strony wschodniej, jeden od północnej, najprawdopodobniej ustawiony na „gródku”. Nieznana jest funkcja tej zabudowy. Jej relikty ujawniły się w badaniach nieinwazyjnych jako regularna, prostokątna struktura (por. ryc. 8 i 11). Widoczne na mapie jest także podmokłe zagłębienie znajdujące się przed wjazdem na teren grodziska. Przez park poprowadzona jest droga o przebiegu identycznym jak w okresie wcześniejszym, lecz nie mająca kontynuacji na północ od otaczającego grodzisko strumienia.

Na kolejnej mapie, tym razem pochodzącej z 1911 r. (ryc. 5), przedstawiono „gródek” oraz zachodni fragment wału grodu wczesnośredniowiecznego. Zmienił się jednak nieco przebieg drogi oraz zniknęła zabudowa gospodarcza we wschodniej części grodziska. Na karcie majątności Kamieniec, datowanej na lata 1920–1940, zaprezentowano układ drożny parku i jego charakterystyczne elementy zagospodarowania (ryc. 17). Granica parku od strony północnej odpowiada jej dzisiejszemu przebiegowi opartemu na cieku wodnym. Układ drożny parku jest swobodny, krajobrazowy, dostosowany do funkcji spacerowej. Na planie zaznaczono dwa wejścia do parku: jedno powiela przebieg starszej drogi

³ Wydzielona grupa B dla materiałów pochodzących z południowej Wielkopolski odpowiada rodzinie typów naczyń A-B według W. Łosińskiego i R. Rogosza (1983).

⁴ Wydzielony typ naczyń jest tożsamy z ceramiką grupy D w systematyce W. Łosińskiego i R. Rogosza (1983).

Ryc. 15. Wycinek mapy z 1828 roku z widocznymi na południe od grodziska zabudowaniami dworskimi oraz dwoma budynkami gospodarczymi ustawionymi najprawdopodobniej w miejscu zniszczonego już wcześniej wschodniego odcinka wału, a także niewielkim stawem (lub dwoma) na majdanie. Za: Gałęcka-Drozda, Drozda 2021

między kościołem a folwarkiem, drugie wejście znajduje się we wschodnim narożniku parku. Z widocznych na mapie elementów charakterystycznych zwraca uwagę grodzisko stożkowate z obsadzeniem na planie okręgu. Widoczny jest także nieistniejący owalny podjazd przed budynkiem „dworu” w linii zabudowy folwarcznej. Na planie zaznaczono także lodownię i drugi budynek/budowlę na północ od lodowni. Element ten jest obecnie niemożliwy do zidentyfikowania. Z mapy można wywnioskować, że wał grodziska wklęsłego był udostępniony dla odpoczywających w parku przez ścieżkę z małym, owalnym placikiem na szczycie. Do parku od strony południowej przylegały ogrody użytkowe, wokół których prowadziły drogi, być może również o funkcji spacerowej. Z całą pewnością istniały silne powiązania kompozycyjne parku i ogrodów użytkowych. Z symboli drzew zaznaczonych na planie można wywnioskować, że w części zachodniej dominowały drzewa iglaste, z kolei na zachodzie były to drzewa liściaste. W centralnej części parku zaznaczono grupy krzewów, które podkreślały zachowane relikty grodziska.

Zgodnie z dokumentacją fotograficzną, zebraną w cytowanym wyżej opracowaniu (Gałęcka-Droz-

da, Drozda 2021), a udostępnioną przez pana Karola Rabiegę, teren grodziska był zadbany, miał rozplanowany układ ścieżek, zaś na gródek stożkowaty prowadziły kamienne schody o dość znacznej szerokości. W południowej części założenia, obecnie silnie zarośniętej, znajdował się owalny gazon i wjazd na teren parku.

Wyniki badań i wnioski konserwatorskie a rewitalizacja grodziska

Planowaną rewitalizację grodziska poprzedziło przygotowanie jej koncepcji (Gałęcka-Drozda, Drozda 2021). Oprócz wykonanych szczegółowo analiz związanych z przyszłym zagospodarowaniem parku (tj. drzewostanem, układem drożnym, kompozycją), uwagę poświęcono także wyeksponowaniu pozostałości grodu wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego gródka stożkowatego. Przeanalizowanie wspomnianej koncepcji w połączeniu z wynikami przeprowadzonych badań pozwala na przedstawienie poniższych wniosków.

Majdan grodziska uległ silnym przekształceniom i został w znacznej mierze zniszczony. Efektem tych zniszczeń jest przemieszanie materiałów zabytkowych z okresów pradziejów, wczesnego

Ryc. 16. Wycinek mapy katastralnej z 2. połowy XIX wieku z widocznymi zagłębieniami wypełnionymi wodą(?) oraz z czterema zabudowaniami gospodarczymi ustawionymi w miejscu wschodniego odcinka wału i na terenie „gródka” od strony północnej. Za: Gałęcka-Drozda, Drozda 2021

średniowiecza i czasów nowożytnych. Cała jego powierzchnia przykryta jest nowożytnymi warstwami niwelacyjnymi. Znajdująca się tam pierwotnie wczesnośredniowieczna warstwa kulturowa zachowała się najprawdopodobniej jedynie na niewielkim obszarze w części południowej, od ok. 0,4 m do ok. 1,1 m głębokości. W tej części zaplanowano usuwanie krzewów oraz nasadzenia nowych, mających się znajdować na linii przebiegu zniwelowanego wału. Ponadto w części południowej miałyby zostać posadzone trzy nowe drzewa. Wydaje się, że ich lokalizacja, w świetle uzyskanych danych archeologicznych, wymagałaby zmiany, ponieważ, jak określono w projekcie, wkop pod nasadzenie miałby około 1 m

szerokości i głębokości, co doprowadziłby do zniszczenia relikwów archeologicznych.

Na pozostałej części majdanu planowane jest rozsianie trawiastej murawy, nasadzenia krzewów, poprowadzenie układów ścieżek, ustawienie ławek i lamp. Z perspektywy archeologicznej, w dwóch przypadkach istnieją pewne zastrzeżenia. Pierwsze związane jest z każdym wkopem pod planowaną lampę jeśli niezbędne byłoby znaczne zagłębienie się w grunt. W drugim przypadku mogłoby dojść do zniszczenia, położonego na głębokości około 0,8 m na wschód od obecnie wybrukowanej powierzchni, pozostałości prostokątnego budynku, którego kontury ujawniono w trakcie badań geofizycznych. Na-

Ryc. 17. Wycinek mapy Karty majątności Kamieniec z lat 1920-1940. Za: Gałęcka-Drozda, Drozda 2021

leży jednak mieć na uwadze, że relikty te mogą znajdować się płycej i każda ingerencja w tym miejscu, w tym przypadku związana z planowanymi ścieżkami, może na nie natrafić.

Zarówno od strony południowej, jak i północnej na teren grodziska stożkowatego mają prowadzić

schody. Metoda ich związania z gruntem ze wskazaniem na zastosowanie jak najmniej inwazyjnej, stanowiła jedną z wytycznych w opinii przygotowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa⁵. W tej samej opinii pozwolono na usunięcie kilku drzew, uzupełnienie

⁵ W 2022 r. Narodowy Instytut Dziedzictwa opiniował przedłożony projekt Rewitalizacji Parku w Kamieńcu.

nie nasadzeń kasztanowców (8 sztuk) i postawienia ławek na plateau grodziska. W tym zakresie odwierty pozwoliły na stwierdzenie, iż ingerencja w grunt na grodzisku stożkowatym doprowadzi do zniszczenia struktur archeologicznych, dlatego należy jej unikać.

Co się tyczy przekształcania otoczenia grodziska, to należy zwrócić uwagę na plany ścieżek przecinających nowoodkrytą, wczesnośredniowieczną osadę. Nieplanowanymi wcześniej działaniami, które powinny zostać przeprowadzone w tej północno-zachodniej i północnej części, są wyprzedzające badania wykopaliskowe. Dotyczy to również nasadzeń krzewów oraz planowanych w tej części drzew.

Podsumowanie

Wykonana koncepcja rewitalizacji założenia parkowego wraz z pozostałościami archeologicznymi ma na celu udostępnienie oraz zwiększenie atrakcyjności opisywanego terenu. Projekt ten przygotowany został rzetelnie, z nawiązaniem do historycznych układów parku w czasach swojej największej świetności. Wydaje się, że cele rewitalizacji, za jakie uznaje się udostępnienie i podniesienie atrakcyjności parku, korespondują ze wzmocnieniem jego wartości kulturowych i historycznych, poprzez nadanie mu kompozycji nawiązującej do historycznego układu. Na koniec należy podkreślić, by w kwestii pozostałości archeologicznych przyświecał cel zrównoważonego rozwoju w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym poprzez racjonalne gospodarowanie jego zasobami, „tak by realizowało ono potrzeby współczesnych i nie ograniczało możliwości korzystania z jego wartości przez przyszłe pokolenia” (Pawleta, Marciniak 2021: 9–10; por. Góral 2014: 277). Jednocześnie potencjał dziedzictwa, który może zostać wykorzystany w Kamieńcu, tkwi w wypromowaniu turystyki archeologicznej w regionie. Wydaje się, że wspomniana na samym początku specyfika okolicy i istnienie wielu stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej, m. in. grodziska w Bonikowie, Kurzej Górze Nowej, Dakowach Mokrych czy cmentarzyska kurhanowego w Łękach Małych, a także przyrodnicze zasoby w postaci doliny rzeki Obry, stanowią dobry fundament rozwoju regionalnego (Pawleta 2014: 75).

Badania finansowano w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (Weryfikacja chronologii i charakteru grodzisk na zachodnim przedpolu Poznania w świetle zintegrowanego modelu badań archeologicznych)

Bibliografia

- DYLIK J.
1936 *Analiza geograficznego położenia grodzisk i uwagi o osadnictwie wczesnohistorycznym Wielkopolski*. Poznań.
- GÓRAL A.
2014 Dziedzictwo kulturowe jako zasób wspólny. Rola współpracy między interesariuszami w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym. *Zarządzanie w Kulturze* 15: 277–286.
- GAŁĘCKA-DROZDA A., DROZDA P.
2021 Rewaloryzacja zabytkowego parku w Kamieńcu. Projekt koncepcyjny zagospodarowania parku. Maszynopis w IAE PAN w Poznaniu.
- HENSEL W.
1959 (red.), *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 3. Poznań.
- HERRMANN J.
1966 *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*. Berlin.
- HILCZERÓWNA Z.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- HILCZER-KURNATOWSKA Z., KARA M.
1994 Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Großpolen. W: C. Staña (red.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*: 121–141. Brno.
- 2008 Wielkopolska południowa między Ziemią Gnieźnieńską a Śląskiem. W: J. Kolenda (red.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*: 157–169. Wrocław.
- KARA M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*. Poznań.
- 2016 Relikty osadnictwa ze starszych faz wczesnego średniowiecza oraz przełomu faz starszych i młodszych (od około VI/VII do pierwszej połowy XI w.) z obszaru obecnej tzw. małej aglomeracji miasta Poznania. W: Kara M., Makohonienko M., Michałowski A. (red.), *Przemiany osadnictwa i środowiska przyrodniczego Poznania i okolic od schyłku starożytności do lokacji miasta*: 71–132. Poznań.
- KIRSCHKE B., PRINKE A.
1995 *Grodziska w województwie poznańskim. Katalog stanowisk archeologicznych* (= Poznańskie Zeszyty Archeologiczno-Konserwatorskie 2). Poznań.
- KOWALENKO W.
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań.
- KURNATOWSKA Z., ŁOŚIŃSKA A.
1985 Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983–1984. *Fontes Archaeologici Posnaniensis* 34: 77–85.
- ŁOŚIŃSKI W., ROGOSZ R.
1983 Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki. W: E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*: 262–265. Szczecin.

- MICHAŁSKI T., MAKOHONIENKO M., KARA M., JASIEWICZ J.
 2016 Poznań na tle wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego obszaru Wielkopolski w kontekście uwarunkowań środowiskowych – studium geoinformacyjne. W: Kara M., Makohonienko M., Michałowski A. (red.), *Przemiany osadnictwa i środowiska przyrodniczego Poznania i okolic od schyłku starożytności do lokacji miasta*: 213–245. Poznań.
- MUNSELL
 1990 *Munsell Soil Color Charts*. Baltimore.
- PAWLAK E., PAWLAK P.
 2019 Charakterystyka ceramiki wczesnośredniowiecznej na stanowisku 2 w Dąbrówce. W: M. Szmyt, P. Pawlak (red.), *Dwa grody nad Wirynką. Dąbrówka, stanowiska 1 i 2, woj. wielkopolskie* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses 25): 173–324. Poznań.
- PAWLETA M.
 2014 Rekonstrukcje obiektów archeologicznych w Polsce. Szanse i wyzwania w perspektywie rozwoju turystyki archeologicznej. *Rocznik Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”* 2: 70–90.
- PAWLETA M., MARCINIAK A.
 2021 Dziedzictwo kulturowe a zrównoważony rozwój: wprowadzenie. W: M. Pawleta, A. Marciniak (red.), *Dziedzictwo kulturowe w kontekście wyzwań zrównoważonego rozwoju*: 7–32. Poznań.
- RYNDZIEWICZ R.
 2024 Nieinwazyjna prospekcja geofizyczna wczesnośredniowiecznych grodzisk w Dakowach Mokrych, Grońsku, Kamieńcu, Niewierzu i Sędzinku (woj. wielkopolskie) w roku 2023. Maszynopis w IAE PAN w Poznaniu.
- SCHUMMACHER P.
 1924 *Die Ringwälle in der früheren preußischen Provinz Posen. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Kartographie*. Leipzig.
- SCHULDT E.
 1956 *Die slawische Keramik in Mecklenburg*. Berlin.
- STOLPIAK B.
 1984 *Rozwój prehistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego* (= Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Archeologia 23). Poznań.

The revitalisation of the early medieval stronghold at Kamieniec, Grodzisk county: insights from recent geophysical survey and sediment coring

Summary

The article presents the results of geophysical surveys and a series of archaeological coring investigations conducted at the site of an early medieval stronghold and a motte-type fortification in Kamieniec, Grodzisk county, Greater Poland voivodeship. The stronghold's current state of preservation only partially reflects its original shape. The structure was significantly altered in the Late Middle Ages and further destroyed, probably in the early nineteenth century. The site has not yet been the subject of in-depth research and analysis. To date, its chronology has been linked to the so-called tribal phases of the early Middle Ages, i.e. before c. 900 AD.

In 2023, non-invasive investigations were carried out as part of a research project funded by the National Science Centre (NCN), alongside a parallel initiative commissioned by the municipality of Kamieniec in connection with the planned revitalisation of the area. Ground-penetrating radar surveys revealed the presence of rampart remnants, presumed structures adjacent to the rampart in the southern part of the stronghold, and a rectangular building located in the central area of the main square (majdan), likely dating to the modern period. Archaeological corings confirmed the presence of early medieval layers in the southern part of the site, while in other parts the stratigraphy showed significant disturbance (mixed cultural layers, redeposited ceramics, and the presence of levelling deposits). Additionally, to the northwest of the stronghold, remains of a previously undocumented early medieval settlement were discovered. The sparse fragments of early medieval pottery recovered from the concave-type stronghold may tentatively be attributed to phases C–C/D of the early medieval period in southern Greater Poland, while the assemblage from the associated settlement can be dated to phases B and C–C/D.

The preliminary stratigraphic assessment offers a valuable basis for aligning future revitalisation work with the archaeological character of the site. The concept of the park including the remnants of the early medieval stronghold and motte-type structure, corresponds with contemporary approaches to cultural heritage, which emphasise the need for its adaptation and reuse for cultural, social, and economic development. From a conservation perspective, a key concern is the preservation of the site's archaeological substance, which in turn requires a balanced methodological approach and coordination between the different aims of the project.

